

В. С. Курило, Г. П. Щука, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ПЛАНУВАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ: РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИКЛАДАЧУ-ПОЧАТКІВЦЮ

Курило В. С., Щука Г. П.

Планування самостійної роботи студентів: рекомендації викладачу-початківцю

У статті актуалізується важливість ефективної організації самостійної роботи студентів як головного фактора, який забезпечує успішність їхньої подальшої професійної діяльності. Відзначається, що викладачі-початківці мають певні ускладнення в процесі планування самостійної роботи студентів, що пов'язано з недостатнім рівнем висвітлення цієї проблеми в науковій літературі та відсутністю власного педагогічного досвіду.

Автор рекомендує організацію самостійної роботи студентів з конкретної дисципліни починати з процесу планування, виділяючи в ньому наступні етапи і характеризуючи кожен з них: вивчення документації; визначення її обсягу, мети і завдань, встановлення переліку тем, які будуть виноситися на самостійну роботу та переліку компетентностей, які мають бути сформовані у цей період; визначення затрат часу студента на виконання кожного виду самостійної роботи, розробку необхідних інструкцій та різнорівневих завдань; визначення критеріїв їх оцінювання, розробку системи контролю, визначення переліку обов'язкової для вивчення та додаткової літератури, оформлення відповідних елементів НМК.

Ключові слова: самостійна робота студентів, планування, навчальний процес

Курило В. С., Щука Г. П.

Планирование самостоятельной работы студентов: рекомендации преподавателю-новичку

В статье актуализируется важность эффективной организации самостоятельной работы студентов как главного фактора, обеспечивающего успешность их дальнейшей профессиональной деятельности. Отмечается, что начинающие преподаватели имеют определенные затруднения в процессе планирования самостоятельной работы студентов, что связано с недостаточным уровнем освещения этой проблемы в научной литературе и отсутствием собственного педагогического опыта.

Автор рекомендує організацію самостійної роботи студентів по конкретній дисципліні починати з процесу планування, виділяючи в ньому наступні етапи і характеризуючи кожен з них: вивчення документації; визначення її обсягу, цілей і завдань, встановлення переліку тем, які будуть виноситися на самостійну роботу і переліку компетентностей, які повинні бути сформовані в цей період; визначення витрат часу студента на виконання кожного виду самостійної роботи, розробку необхідних інструкцій і різноуровневих завдань; визначення критеріїв їх оцінювання, розробку системи контролю, визначення переліку обов'язкової для вивчення і додаткової літератури, оформлення відповідних елементів НМК.

Ключові слова: самостійна робота студентів, планування, навчальний процес

Сучасне суспільство ставить перед вищою професійною освітою завдання підготовки компетентного фахівця, який здатний швидко адаптуватися до змін у професійному середовищі; постійно поновлювати, здобувати та генерувати нові знання, застосовувати їх у практичній діяльності; орієнтуватися у зростаючому потоці інформації; самостійно критично творчо мислити; працювати в різних командах; активно досягати поставлених цілей і т.д.

Компетентність, дисциплінованість, відповідальність, самостійність, цілеспрямованість, організованість, комунікабельність – ці найбільш важливі якості майбутнього фахівця формуються значною мірою в процесі його самостійної діяльності. Проте, як показує практика, організація самостійної роботи студентів здійснюється більшістю викладачів недбало: з одного боку, вони не отримують за неї адекватної матеріальної винагороди, з іншого – не володіють методикою її організації. Особливо в складній ситуації перебувають викладачі-початківці, оскільки не мають достатнього педагогічного досвіду, який би дозволяв їм на інтуїтивному рівні вирішувати виникаючі проблеми, як це роблять більш досвідчені колеги.

Треба відзначити, що проблема самостійної роботи в дидактиці не нова. Її вивченням займалися Є. Белкін, Є. Голант, Б. Єсіпов, Р. Лемберг, І. Лернер, О. Нільсон, І. Унт, П. Підкасистий та інші науковці. Разом з тим, питання управління самостійною роботою студентів на сьогодні залишається одним з

найменш досліджених. Серед основних проблем, які виникають у процесі підготовки майбутніх фахівців і вимагають глибокого ґрунтового опрацювання, є визначення обсягу самостійної роботи, шляхів формування у студентів потреби в самостійній діяльності; структура, способи та раціональні прийоми організації самостійної роботи студентів тощо.

Цілком очевидно, що відповідь на ці питання передбачає проведення ряду ґрунтовних досліджень, ми ж у даній статті визначимо лише основні аспекти, на які повинен звернути увагу викладач, приступаючи до планування самостійної роботи студентів у межах конкретної навчальної дисципліни.

У зв'язку з тим, що поняття «самостійна робота» визначається науковцями у різних значеннях: як форма організації навчання, специфічний вид навчально-пізнавальної діяльності (Р. Назімов, І. Харламов, С. Гончаренко), дидактичний засіб навчання (П. Підкасистий) тощо, відразу зазначимо, що *самостійну роботу студентів* ми розуміємо як вид індивідуальної чи групової навчальної діяльності студентів, яка управляється викладачем опосередковано і здійснюється у відповідності до програми навчання у спеціально відведений для цього час з метою отримання конкретного результату.

Планування самостійної роботи студентів варто почати з вивчення документації, уточнення цілей її проведення. З цією метою, насамперед, необхідно встановити кількість годин, яка за навчальним планом відводиться на аудиторну та самостійну роботу студентів. При цьому треба пам'ятати, що навчальний план указує максимальний обсяг навчального навантаження, тому, незважаючи на існуючу практику, викладач повинен витримувати цей норматив і не перевантажувати студента.

Потім, якщо дисципліна нормативна, проаналізувати рекомендовану Навчально-методичною комісією програму дисципліни і відібрати теми (чи окремі питання) для самостійного опрацювання. З цією метою навчальний матеріал доцільно представити у вигляді «фундаментального дерева», стовбур та найбільші гілки якого складають основні теоретичні положення навчальної дисципліни. Їх варто розглядати на лекціях. Далі, в якості похідних від великих

гілок, виділяються різноманітні розгалуження – це другорядна інформація, яка деталізує, поглиблює, розширює і т.д. основні теоретичні положення, і може вивчатися студентами самостійно. З цього переліку визначається найбільш складний для засвоєння матеріал – його доцільно винести на семінарські та практичні заняття. Матеріал, який достатньо добре представлений у навчальній літературі і не викликає значних ускладнень при засвоєнні, може бути відразу винесений на контрольні роботи, залік чи екзамен.

При визначенні тем для самостійного опрацювання студентами необхідно керуватися наступними вимогами:

- цей матеріал має бути представленим у достатній кількості доступній для студента навчально-методичній літературі;
- викладення його у підручнику чи навчальному посібнику повинно бути повним, чітким, доступним, з прикладами;
- матеріал повинен поглиблювати, деталізувати інформацію, отриману на лекції;
- конкретизувати уяву про вже засвоєнні поняття та визначення;
- передбачати поглиблену роботу по систематизації та осмисленню отриманої інформації.

Отже, викладач повинен чітко уявляти «ланцюжок нової інформації», яку має засвоїти студент у процесі вивчення дисципліни.

Значно складніше це зробити, якщо нормативна програма дисципліни відсутня, або дисципліна відноситься до варіативної частини, тобто її зміст визначає сам викладач. Це досить відповідальне завдання, оскільки необхідно «вписати» цю дисципліну в систему освітньо-професійної підготовки, уникнувши дублювання навчального матеріалу та забезпечивши досягнення тієї мети, з якою вона вводилася до навчального плану. Здебільшого викладачі-початківці цим не займаються, тому і ми на цьому зупинятися не будемо.

На цьому етапі також важливо визначити міждисциплінарні зв'язки «свого» навчального курсу. Освітньо-професійні програми підготовки майбутніх фахівців побудовані таким чином, що навчальний матеріал

викладається у певній послідовності, ускладнюючись з кожним роком навчання. При цьому частина інформації дублюється і подається в кількох навчальних курсах з різних точок зору. Тому доцільно вичленити ці вузлові теми, встановити термін та обсяг їх вивчення у курсі кожної з дисциплін і спільно з викладачами цих дисциплін визначити, як найкраще ці теми вивчати. Крім цього, в процесі спілкування з колегами, які викладають наступні, за логікою побудови навчального процесу, курси, необхідно визначити ключові теоретичні положення, що закладають основу подальшого навчання, щоб приділити їм більшу увагу.

Однією з типових помилок, якої допускаються викладачі на початку своєї професійної діяльності, є орієнтація самостійної роботи студентів лише на поглиблення їх теоретичних знань. Не варто забувати, що в процесі вивчення кожної навчальної дисципліни повинні формуватися конкретні загальні та професійні компетентності, визначені освітньо-кваліфікаційною характеристикою фахівця. Професійні компетентності, які мають набути студенти у процесі вивчення конкретної дисципліни, визначаються у відповідності до її завдань та змісту.

Що стосується формування загальних, у тому числі навчальних, науково-дослідницьких, компетентностей, то більшість викладачів не приділяють цьому достатньої уваги. Але головне завдання вищої школи – навчити студента вчитися. Тому варто визначити, які загальні компетентності мають бути сформовані у студента протягом даного періоду навчання в курсі конкретної дисципліни.

Отримавши таким чином перелік загальних і професійних компетентностей, котрі мають бути сформовані у студента, викладач визначає, які саме теми забезпечують (чи дозволяють) їх формування, які види занять та форми їх проведення нададуть оптимальний результат, скільки часу може зайняти цей вид роботи, яким чином має бути представлений і оцінений її результат. Все це вноситься до робочої програми навчальної дисципліни.

Важливо звернути особливу увагу на визначення затрат часу студентами на всі види самостійної роботи, враховуючи опрацювання конспекту лекції, підготовку до семінарського чи практичного заняття, модульної контрольної роботи. На жаль, ці розрахунки здійснюються приблизно, оскільки науково обґрунтовані методичні рекомендації з цього приводу відсутні. Викладачі-початківці здебільшого переоцінюють важливість дисципліни, яку викладають, уважають, що будуть виглядати солідніше, якщо дадуть значний обсяг різноманітних завдань, і в результаті перевантажують студентів. У відповідь ті виконують лише якусь частину робіт або взагалі нічого не роблять.

З власного досвіду можна зазначити, що обсяг навчального матеріалу, який виноситься на одну годину самостійної роботи не повинен перевищувати того обсягу, який викладач планує на один час лекції; на дві години самостійної роботи доцільно виділяти не більше 20 сторінок технічного тексту. Виходячи з цього можна поррахувати скільки часу необхідно студенту на підготовку семінарського заняття, написання реферату і т.д. Проте ця цифра буде досить приблизною, оскільки студенти мають різний рівень сформованості навчальних компетентностей.

Іншою проблемою, яка зустрічається в процесі організації самостійної роботи студентів, є їхня надмірна завантаженість наприкінці семестру. Щоб уникнути цього, необхідно завдання для самостійної роботи розподіляти рівномірно протягом усього семестру і заздалегідь визначити точки проміжного та підсумкового контролю. Бажано, щоб результати самостійної роботи оцінювалися відразу, а в кінці семестру лише підводився підсумок.

На цьому етапі викладач також має продумати мотивацію студентів та способи їх стимулювання: включити результати самостійної роботи в показники поточної успішності, за окремі її види (реферат, доповідь і т.д.) встановити додаткові бали в системі оцінювання, винести питання, які мають вивчатися самостійно, в модульні контрольні роботи і т.д. Кількість балів, яку отримує студент за систематичну і планомірну самостійну роботу, не регламентується і встановлюється викладачем у залежності від його особистих

переконань, проте вона має бути такою, щоб у студента не зникло бажання нею займатися.

Визначивши види самостійної роботи студентів з урахуванням цілей навчальної дисципліни, а також часу, який має затратити студент на їхнє виконання, викладач приступає до конструювання завдань, інструкцій та алгоритмів виконання певних видів робіт. На цьому етапі необхідно детально ознайомитися з наявною навчально-методичною літературою.

Здебільшого виявляється, що потрібні навчально-методичні посібники відсутні, а ті, які є в наявності, не відповідають завданням організації самостійної роботи студентів: передають лише зміст навчального матеріалу; правила, закони, висновки подаються в готовому вигляді і вимагають лише заучування; кількість завдань, які вимагають від студентів самостійного осмислення, співставлення, узагальнення і т.д. обмежена. Отже, викладач має сам складати необхідні завдання, питання, тести, інструкції тощо.

Щоб зменшити обсяг цієї роботи, доцільно ознайомитися з навчально-методичним забезпеченням інших дисциплін: вимоги до написання рефератів, курсових робіт, доповідей; рекомендації по конспектуванню першоджерел, оформленню списку літератури і т.д. – все це повторюється і може бути успішно використано. Взагалі, бажано, щоб на кафедрі існували єдині вимоги щодо технології виконання та оформлення цього виду робіт.

Єдина технологія конструювання завдань для самостійної роботи відсутня, оскільки дисципліни різних циклів значно відрізняються за своїми навчальними завданнями та змістом. Загальною рекомендацією може бути побажання представити задачі всіх трьох класів (конкретно-практичні; інформаційно-пошукові та творчі), які дозволяють охопити три рівні навчально-пізнавальної діяльності: репродуктивний, реконструктивний та творчий.

Самостійна робота репродуктивного (тренувального) рівня передбачає виконання робіт за зразком – конспектування, заповнення таблиць, рішення задач і т.д. Всі дані іскомого і сам спосіб виконання завдання мають бути

обов'язково представлені в самому завданні чи у відповідній інструкції. Пізнавальна діяльність студента полягає в пізнанні, осмисленні, запам'ятовуванні; відбувається формування знань-копій та знань, які дозволяють вирішувати типові завдання. Мета таких робіт – закріплення знань, формування відповідних умінь, навичок у рамках навчального комплексу модуля.

Реконструктивний рівень передбачає реконструювання, перетворення структури та змісту засвоєної раніше навчальної інформації, аналіз різних шляхів виконання завдання, вибір найбільш правильних з них і т.д. Пізнавальна діяльність студентів полягає в самостійному застосуванні набутих знань для вирішення завдань, які виходять за межі наданого зразка і вимагають застосування індуктивних чи дедуктивних методів. Це – складання планів, тез, анотацій, схем, написання рефератів, доповідей тощо.

Самостійна робота творчого (пошукового) рівня полягає у застосуванні набутих знань при вирішенні нетипових завдань у зовсім нових ситуаціях і передбачає глибоке проникнення в сутність явища, встановлення нових зв'язків та відношень, генерування нової інформації на базі засвоєного раніше формалізованого досвіду, що сприяє формуванню гіпотетичного аналогового мислення. Творчі завдання цього типу передбачають аналіз проблемної ситуації та пошуки її вирішення. Це – виконання курсових проектів, наукових досліджень.

При підготовці завдань для самостійної роботи необхідно враховувати кілька важливих моментів:

- пакет завдань повинен включати всі типи задач, методами рішення яких студент має оволодіти для успішного проходження контролю;
- встановити мінімум завдань, який повинен виконати всі студенти, та передбачити складніші завдання для більш підготовлених;
- завдання повинні бути пов'язані з майбутньою професійною діяльністю, орієнтувати студентів на вирішення конкретних практичних проблем;

- головне при складанні завдань – розуміння студентами їх значення та корисності.

Отже, технологія конструювання завдань повинна відображати зміст дисципліни, відповідати її цілям, включати різні види та рівні пізнавальної діяльності студентів. Завдання повинні будуватися таким чином, щоб студент розумів не лише те, що він повинен зробити, але і те, як він має це зробити. Одночасно з підготовкою завдань доцільно розробляти плани проведення практичних занять.

Далі здійснюється проектування системи контролю та визначення критеріїв оцінки пропонованих завдань. Необхідно провести доскональний відбір засобів контролю, визначити його етапи (точки проведення проміжного та підсумкового контролю) і форми звітності, розробити індивідуальні форми контролю; запланувати консультації, визначити можливість та умови перескладання низьких результатів і т.д..

Логічно побудована система контролю за самостійною роботою студентів забезпечує рівномірне навантаження протягом семестру як викладачів, так і студентів, і дає можливість своєчасно визначати недоліки її організації та вносити необхідні корективи.

Що стосується визначення критеріїв оцінювання результатів самостійної роботи, то вони будуть різні не лише для різних видів робіт, але й для одного виду робіт на різних курсах. Такими критеріями можуть виступати:

- рівень засвоєння студентом навчального матеріалу;
- рівень сформованості умінь студента використовувати теоретичні знання при виконанні практичних задач;
- рівень сформованості умінь студента активно використовувати інформаційні ресурси, знаходити потрібну інформацію, вивчати її та застосовувати на практиці
- рівень сформованості загальних та професійних компетентностей;
- обґрунтованість та чіткість відповіді;
- оформлення роботи у відповідності з вимогами;

- уміння чітко сформулювати проблему, запропонувати її рішення, критично оцінити це рішення та його наслідки;
- уміння показати, проаналізувати варіанти дій;
- уміння сформулювати свою позицію, оцінку та аргументувати її.

Закінчується планування самостійної роботи студентів складанням списку основної та додаткової літератури. Незважаючи на те, що всю наявну літературу необхідно опрацювати ще до початку роботи над проектуванням курсу, визначати, яку саме доцільно рекомендувати студентам, варто наприкінці.

До списку обов'язкової для вивчення літератури в першу чергу повинні увійти нормативно-правові акти, які безпосередньо стосуються змісту навчальної дисципліни. Цілком очевидно, що до цього переліку необхідно ввести також і підручники з грифом МОН України. Всі інші підручники та навчальні посібники обираються з того розрахунку, що вони найбільш повно розкривають зміст навчальної дисципліни та за обсягом не перевищують часу, який виділяється на самостійну роботу студентів з цієї дисципліни. Обов'язкова для вивчення література має бути опрацьована усіма без винятку студентами.

Перелік додаткової літератури розрахований на студентів, які мають більш високий рівень сформованості навчальних компетентностей, тому може включати періодичні видання, монографії, матеріали конференцій і т.д. При цьому необхідно звернути увагу, що досить часто в періодиці, а особливо в Інтернет ресурсах подається інформація не лише популістського чи ненаукового характеру, але й така, що зовсім не відповідає дійсності. Тому викладач в обов'язковому порядку повинен детально ознайомитися з інформацією перед тим, як рекомендувати її студентам, особливо першого курсу. На старших курсах вони вже зможуть самостійно вичленити необ'єктивні дані. Цілком очевидно, що додаткова література не обов'язкова для засвоєння, і результативна робота з нею повинна давати додаткові бали при оцінюванні студента, підвищуючи його навчальний рейтинг.

Завершується підготовка викладача до організації самостійної роботи студентів розробкою та оформленням відповідних елементів НМК. Навчально-методичне забезпечення самостійної роботи передбачає наявність конспекту лекцій, електронних підручників, навчальних посібників, навчальних програм, роздаткового матеріалу і т.д.

Іноді викладачі-початківці (серед викладачів зі стажем роботи це зустрічається значно рідше) відмовляються давати у користування студентам тексти власних лекцій, посилаючись на те, що це їхня інтелектуальна власність. На наше глибоке переконання, це не зовсім коректно. Лекції викладача у перші роки його діяльності представляють собою у кращому випадку реферовані викладення чужих підручників, у гіршому – їх копії. Тому говорити про інтелектуальну власність не доводиться. Якщо все ж таки викладач наполягає, варто їх оформити відповідним чином. У будь-якому випадку, студенти, особливо заочної форми навчання, повинні мати доступ до текстів лекцій.

Отже, підготовка викладача до управління самостійною роботою студентів починається задовго до початку навчального семестру і передбачає визначення її обсягу, мети і завдань, встановлення переліку тем, які будуть вноситися на самостійну роботу та переліку компетентностей, які мають бути сформовані у цей період; визначення затрат часу студента на виконання кожного виду самостійної роботи, розробку необхідних інструкцій та різнорівневих завдань; визначення критеріїв їх оцінювання, розробку системи контролю, визначення переліку обов'язкової для вивчення та додаткової літератури, оформлення відповідних елементів НМК.

Цілком очевидно, що обсяги статті не дозволили зупинитися на кожному етапі більш детально. Поза нашою увагою залишилися основний та заключний етапи організації самостійної роботи студентів, що і буде тематикою наших подальших досліджень.

Kurylo V. S, Shchuka G. P.

Planning of students' independent work: recommendations for teacher beginner

The article actualizes importance of effective organization of independent work of students as the main factor that ensures the success of their future profession. It is noted that teacher beginners have some difficulties in planning of independent work of students. This is because the problem is not sufficiently covered in the scientific literature and teacher beginners have no own teaching experience.

The author recommends to organize the independent student's work of a particular discipline as follows. First, make a plan, identify the following steps and describe each of them: studying documentation; determination of its scope, goals and objectives, establishing the list of topics for independent work and the list of competencies that must be formed during this period; definition of necessary time for implementation each type of independent work by the student, developing of the necessary instructions and split-level tasks; determination of the criteria for their evaluation, development of control system, determining the number of mandatory and additional educational literature, designing relevant elements of the scientific methodical complex.

Keywords: independent work of students, planning, educational process

Відомості про авторів

Курило Віталій Семенович – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, голова Наглядової ради ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Основні наукові інтереси зосереджено на проблемах функціонування системи вищої освіти в країні.

Щука Галина Петрівна – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри туризму, готельної і ресторанної справи ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Основні наукові інтереси зосереджено на проблемах підготовки кадрів для сфери туризму.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2015 р.

Прийнято до друку 24.04.2015 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Савченко С.В.